

Andrei
OIȘTEANU

Moravuri și năravuri

Eseuri de istorie a mentalităților

Ediție ilustrată

POLIROM
2021

© 2021 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Târgoveți dintr-o mahala a Bucureștilor, acuarelă, cca 1800
(montaj grafic de Florin Pădurean)

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

OIȘTEANU, ANDREI

Moravuri și năravuri: eseuri de istorie a mentalităților / Andrei Oișteanu. –

Iași: Polirom, 2021

Conține bibliografie

Index

ISBN: 978-973-46-8585-1

39

572

94

Printed in ROMANIA

Cuprins

1. Suntem ceea ce purtăm. Schimbarea la haine a României	7
„Haina modelează trupul și mintea”	7
Straie și temenele	10
Trândăvia corpului	14
„Statismul oriental” vs „mobilismul occidental”	17
2. Despre pânzeturi, până-n pânzele albe.	22
Olandă, americană, engleză	22
„A te da în stambă”	27
„A freca menta”	30
<i>Note</i>	35
3. Politică și delicatose. Conotațiile culinare ale puterii și corupției	37
Stilistica puterii și lexicul corupției	37
Ciolanul – simbolul premodern al puterii politice.	39
Pâinea și cuțitul	42
Varză râncedă și ceai cu bromură	47
Percepția hranei: Orient vs Occident	49
Flămânzi vs sătui	50
4. Trupul artificial. Fișe pentru o viitoare monografie.	52
Tatuaje & înfierări.	52
Proteze & rinoplastii	53
Ochelari & lornioane	56
Măști & sulimanuri	59
Peruci & frizuri.	65
<i>Note</i>	69

5.	Țara Meșterului Manele	72
	Ante-scriptum.	72
	România turcită	73
	Codul manelelor elegante	74
	„Spitalul amorului”	75
	„Manele dureroase ce rup inimile”.	78
	Viața ca o manea	80
	Secolul XX	84
	<i>Note</i>	86
6.	Cu rogojina-n cap și jalba-n proțap	88
	Jalba, direct în mâna domnitorului.	88
	Logofeți și grămățici	91
	„A-ți aprinde paie-n cap”.	93
	<i>Note</i>	96
7.	Dincolo și dincoace de oglindă	97
	Oglinda-mit	97
	Oglinda-cuvânt	99
	Oglinda-obiect	103
	<i>Note</i>	110
8.	Insula, marea și fluviul în imaginarul colectiv	112
	Spațiul mioritic <i>vs</i> spațiul maritim	112
	Românul și marea.	116
	Insula primordială din marea haotică.	121
	<i>Note</i>	126
9.	Stânga <i>versus</i> dreapta. Farmecul discret al dihotomiei.	129
	Fiabilitatea unei polarități ideologice	129
	Stabilitatea unei polarități religioase.	132
	Însemnătatea unei polarități lingvistice.	147
	<i>Note</i>	149

10. Rohmani – Brahmani. Călătoria unui motiv în spațiu și timp.	153
Rohmanii în folclor.	153
Blajinii din Insula Fericiților	154
Alexandru cel Mare în dispută cu brahmanii	161
Jainiștii înveșmântați în văzduh	163
„Dacă n-aș fi Alexandru, aș fi Diogene”	166
<i>Note</i>	170
11. Găgăuzii. Istorie și etnogeneză.	175
Găgăuzi <i>vs</i> găgăuți	175
Etnogeneză	178
De la origini până la cucerirea otomană	184
Etnonimul „găgăuz”	187
Noua emigrare	189
<i>Note</i>	194
12. Creștini, evrei și musulmani în controversă. Dispute teologice publice în Europa medievală	196
A. Europa Occidentală (secolele XIII-XV)	197
Disputa teologică de la Paris, 1240.	198
Disputa teologică de la Barcelona, 1263	200
Disputa teologică de la Tortosa, 1413-1414	202
B. Europa Orientală și Asia (secolele VIII-X).	204
Disputa teologică de la Itil, capitala Imperiului Khazar, 740	206
Disputa teologică de la Samarra, reședința califilor abbasizi, 850	209
Disputa teologică de la Derbent, reședința de vară a suveranului khazar, 860-861	211
Disputa teologică de la Kiev, 988.	214
C. Europa Centrală (secolul al IX-lea)	217
Disputa teologică de la Velehrad, capitala Moraviei, 863-864.	218
Disputa teologică de la Veneția, 867.	220
Disputa teologică de la Roma, 868	221
<i>Note</i>	223

13. Evreii din România în context european.	
Asemănări și deosebiri.	227
La intersecția marilor imperii.	227
„Numai creștinii pot deveni cetățeni români”	229
Falsa încetățenire	233
Sionism, înainte și după Theodor Herzl	237
Arderea-de-tot	240
Antisemiți <i>vs</i> filosemiți	245
<i>Note</i>	247
14. Duelul și onoarea masculină la români (I)	249
Duelul judiciar	249
Cantemir: „vorba duel nu le este cunoscută”	253
„Exercițiul armelor”	255
De la Ion Ghica citire	259
Bonjuriști și duelgii.	261
Simulacru de duel.	263
Alecsandri: „dreptul de împământenire” a duelului.	264
Costache Negruzzi pseudo-dramaturg	267
Costache Negruzzi prozator.	269
Costache Negruzzi duelgiu	272
Schimbare de sex: Sentimentul de onor/onoare	275
Boierul Răducanu Rosetti	276
Paris – Petersburg – Chișinău – Iași – București.	278
Pușkin în duel cu boierii români.	280
B.P. Hasdeu iuncher: „vitejie și desperare”	282
B.P. Hasdeu prozator	285
Caragiale, tatăl și fiul	287
Camil Petrescu romancier	292
Camil Petrescu dramaturg	294
Tristan Tzara <i>vs</i> Hans Arp (1919).	296
Alexandru Averescu <i>vs</i> Nicolae Iorga (1924).	298
Ion I. Cantacuzino <i>vs</i> Ion Barbu (1932)	298
Dan Botta <i>vs</i> Lucian Blaga (1941)	299
<i>Note</i>	303

15. Duelul și onoarea masculină la români (II).	307
Secret, onoare și duel la pașoptiști	307
Carol Davila, Titu Maiorescu și alți dueliști	312
După 1865: dueliștii în conflict cu legea	319
Iancu Racoviță <i>vs</i> Ferdinand Lassalle (1864).	326
Nicolae Filipescu <i>vs</i> G.Em. Lahovary (1897).	330
Prințul duelist George Bibescu	333
Wilson <i>vs</i> Wilson: „Asasinarea eului”	336
<i>Note</i>	339
16. Delictul de bibliocid. Scurt istoric.	343
Demoni și despoți bibliofobi.	343
Dilema califului Omar.	347
Arderea în public a cărților evreiești	349
<i>Index Librorum Prohibitorum</i>	355
Când sunt arse cărțile, le urmează oamenii	357
Bibliocidul anarhic: copiii și poeții rebeli.	360
Trebuie ars Kafka? Dar Eliade?	363
Incinerarea propriilor manuscrise	368
Un Ceauschitz al cărților.	375
Cărțile lui Platon ard mai bine, dar cărțile lui Homer sunt mai gustoase	379
<i>Note</i>	382
<i>Lista ilustrațiilor</i>	387
<i>Index de nume</i>	389

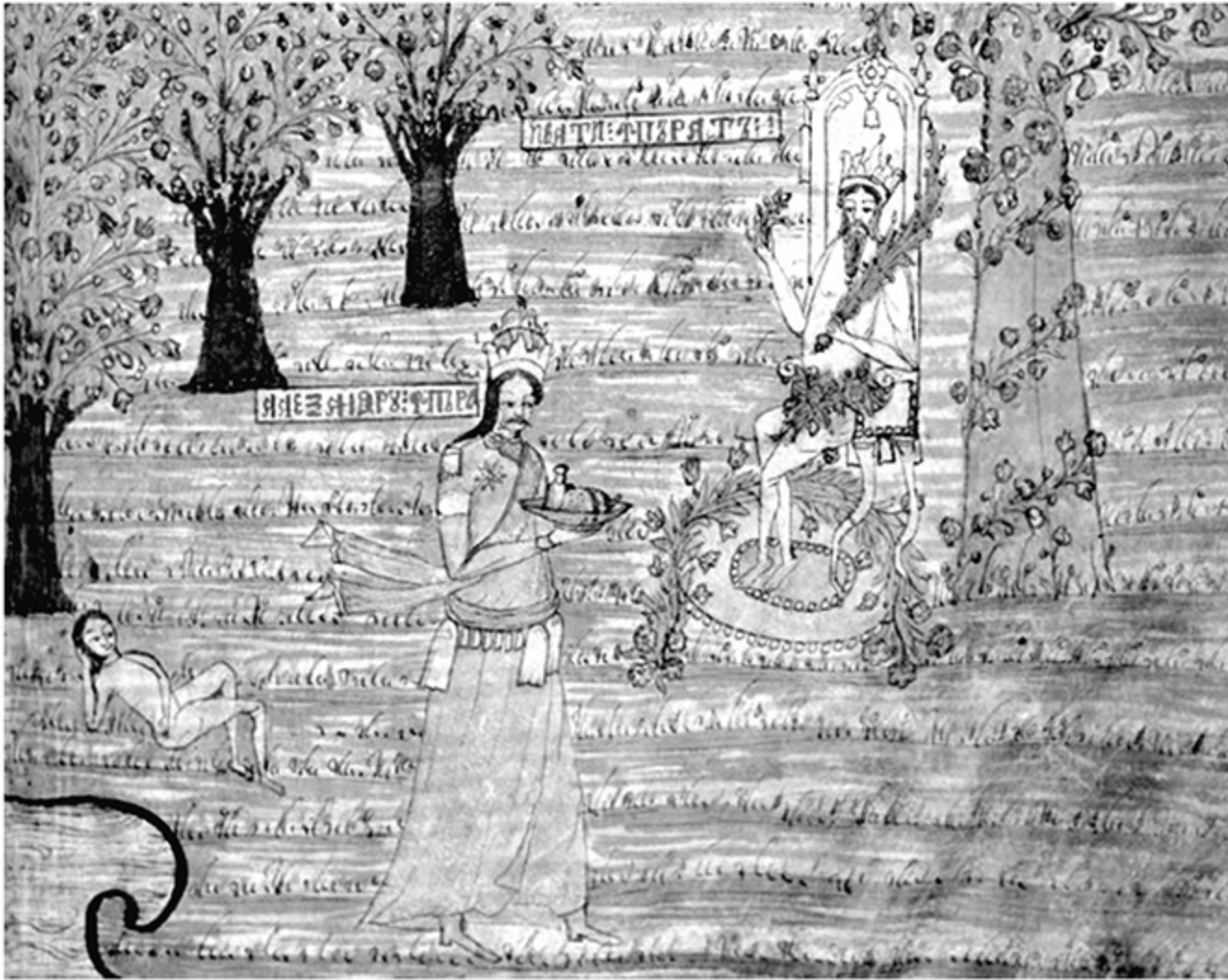
Spre deosebire de arealul românesc, în Rusia, majoritatea versiunilor slave ale *Alexandriei* au la bază prototipul grecesc (traducerile s-au făcut începând din secolele XI-XII și abia din secolul al XV-lea apar unele traduceri după prototipul sârbesc). Or, în toate versiunile rusești făcute după prototipul grecesc, înțelepții indieni sunt numiți *rahmani*, iar legenda ilustrației sosirii lui Alexandru pe insula „brahmanilor” sună astfel: „Priezd Aleksandra k rahmanam” („Sosirea lui Alexandru la rahmani”) (18). Este deci foarte probabil ca apelativul *rahman* (corupt din *brabman*) să fi apărut în Rusia kieveană (vezi și antroponimul Rahmaninov). Credințele legate de *rahmani* au făcut carieră la slavii din nord-est (ruși, ucraineni, ruteni și huțuli). Probabil că prin folclorul rutenilor și al huțulilor – „vecinii carpatini imediați ai românilor”, cum îi definește B.P. Hasdeu (29) – au pătruns Rohmanii în lexicul popular și în foclorul românesc.

Această ipoteză este confirmată pe deplin de faptul că *rohmanii* sunt cunoscuți și numiți ca atare numai în nordul arealului românesc (nordul Transilvaniei, Bucovina, nordul Moldovei și Basarabiei), adică exact în zonele în care sunt atestate existența și influența rutenilor și huțulilor.

Un rol important în această privință l-a jucat probabil ceea ce Moses Gaster a numit „*Alexandria* bucovineană”. În 1894, Gaster a analizat și publicat o versiune românească a acesteia, tradusă (sau copiată) după un „prototip slovenesc”, în 1748, de către un boiernaș român, pe numele său „Ioniță fon Arhip din Suceava” (25).

Subliniez totuși faptul că episodul respectiv din romanul popular *Alexandria* nu constituie originea tradițiilor și

credințelor referitoare la rohmani (blajini) și Paștele rohmanilor (blajinilor), așa cum greșit a considerat Nicolae Cartoian (17, p. 286).

Alexandru cel Mare *vs* Ivantie împărat (miniatură din romanul popular *Alexandria*, scris și ilustrat de „păcătosul Năstase Negrule, aice în Iași, la veliat 1790”, manuscris BAR, nr. 869)

Tradiția populară a împrumutat doar unele denumiri (rohmani, Ivant, insula Makaron) și unele elemente caracteristice (nudismul, castitatea întreruptă o dată pe an, descendența din Set etc.), denumiri și elemente care s-au suprapus structurii unui arhaic cult autohton al strămoșilor. Această suprapunere a fost posibilă, pe de o parte, datorită succesului de care s-au bucurat legendele referitoare la călătoria lui Alexandru cel Mare în Orient, iar pe de altă parte, datorită unor analogii esențiale și formale între felul cum erau numiți (*blajini*) și imaginați cei doi termeni ai suprapunerii: *strămoșii* în cadrul

mitologiei folclorice și *brahmanii* în romanul popular *Alexandria*.

Acesta nu este un fenomen singular. Tradițiile populare românești și romanul *Alexandria* s-au influențat reciproc, între ele producându-se un continuu schimb de substanță. De altfel, suprapunerea de care am vorbit a fost înlesnită de faptul că însuși romanul *Alexandria* a făcut un prim pas în direcția asimilării *brahmanilor gymnosofiști* cu strămoșii virtuoși, așa cum erau imaginați în tradițiile grecești. Imaginea împăratului Evant stând în mijlocul insulei, sub copacul vieții, pe un tron de aur de sub care izvorăște „apa vieții”, nu este altceva decât imaginea zeului Cronos guvernând peste *Makaron netos* („Insula Fericiților”) – lăcașul utopic al eroilor strămoși din tradiția elenă.

Alexandru cel Mare în dispută cu brahmanii

Alexandria nu este doar „o mare grămadă de minciuni și basme” (cum credea Constantin Cantacuzino) sau „plină de basme și scornituri” (cum credea Miron Costin), ci este o tratare legendară a unor evenimente istorice autentice din viața lui Alexandru cel Mare, îngemănate cu elemente folclorice și de pură fabulație. În acest context, este esențial de văzut dacă episodul în discuție – întâlnirea lui Alexandru cu înțelepții-călugări indieni – are vreun sâmbure de adevăr istoric. Răspunsul este categoric afirmativ și se bazează pe scrierile istoriografilor și biografilor antici ai lui Alexandru Macedon: Plutarh (*Viața lui Alexandru*, 64-65), Arrianus (*Expediția lui Alexandru*, VII, 1, 2), Strabon (*Geografia*, XV, I, 63-64) ș.a.

Întâlnirea lui Alexandru cu *brahmanes gymnosophistai* s-a produs în jurul anului 327 î.e.n., pe valea Indusului, în preajma orașului Taxila – important centru cultural și religios al vremii. Aceștia sunt descriși ca fiind deosebit de înțelepți, umblând complet goi, hrănindu-se numai cu vegetale și fiind indiferenți față de orice formă de posesie și față de toate cele lumești.

Dandamis (Mandanis, la Strabon) – decanul de vârstă al filozofilor indieni – îl provoacă pe Alexandru la o dispută etico-filozofică, manifestându-și nepăsarea față de moarte și credința în deșertăciunea acestei lumi și a puterii de care era atât de însetat Alexandru. Conform lui Plutarh, vrând să le testeze înțelepciunea, Alexandru a supus zece *gymnosofiști* la câte o întrebare-capcană. Răspunsurile lor au fost comentate de Georges Dumézil în lumina preceptelor filozofiei indiene (19). La rândul său, cinicul Onesicritos le-a expus asceților indieni teoriile filozofice ale lui Socrate, Pitagora și Diogene din Sinope (maestrul său) (20).

Foarte impresionat de modul de viață și de gândire al „brahmanilor”, Alexandru Macedon i-a cerut lui Dandamis pe unul dintre ei să-l însoțească în expediție. Dandamis l-a refuzat, dar unul dintre *gymnosofiști*, pe nume Calanos, a plecat totuși cu Alexandru. Pe drum însă, neputând suporta noul regim de viață, Calanos a decis să-și pună capăt zilelor. Cu toată împotrivirea lui Alexandru, acesta s-a autoincinerat pe rug (ritualul *agnipravesa*), la Susa, în Babilonia, în anul 324 î.e.n., primind toate onorurile împăratului macedonean și ale întregii sale armate (30).

Însă Alexandru cel Mare nu i-a supraviețuit multă vreme. Câteva luni mai târziu, în anul 323 î.e.n., Alexandru își va găsi și el sfârșitul, la vârsta de 33 de ani. Motivul

morții sale este controversat până în zilele noastre (sinucidere? asasinat? boală?).

Jainiștii înveșmântați în văzdub

Am schițat până acum trei paliere ale problemei:

1. datinile și credințele populare românești referitoare la *robmani*;

2. episodul din *Alexandria* cu înțelepții goi indieni, care a influențat primul nivel;

3. scrierile istoriografilor antici, referitoare la întâlnirea lui Alexandru cu *brahmanii gymnosofiști*, mărturii care de bună seamă au stat la originea nivelului al doilea.

Pentru a încheia succinta trecere în revistă, ar mai trebui punctat un al patrulea nivel, și anume:

4. cine erau asceții indieni care i-au impresionat atât de mult pe Alexandru și pe însoțitorii săi (Ptolemeu, Aristobul, Onesicritos, Nearchos), ale căror mărturii au constituit izvoare de bază pentru istoriografiile și biografiile ulterioare?

Desigur, denumirea de „brahmani” nu ne poate ajuta prea mult. Călătorii antici făceau confuzie între diferitele tipuri de asceți și mistici indieni (budiști, jainiști, yogini, fachiri etc.), numindu-i pe toți „brahmani” (21), aceștia din urmă formând pătura preoțească notorie și „instituționalizată”. La începutul secolului al III-lea e.n., Filostrate scria despre Apollonios din Tyana și discipolul său Damis că, în călătoria lor în India, au întâlnit filozofi goi, „brahmani indieni care trăiau și nu trăiau pe pământ, într-o sihăstrie fără ziduri, fără altă avere decât lumea întreagă” (31).

Folosirea comodă și abuzivă a termenului „brahman” s-a păstrat și la călătorii medievale. În secolul al XIII-lea, Marco Polo, descriind asceți indieni similar cu felul în care sunt descriși în *Alexandria*, îi numește tot „abramaini” (brahmani), adăugând și un termen nou, „cuigui” (pronunția chinezească pentru yogini):

Printre acești *abramaini* se găsește o specie de oameni numiți *cuigui* [*ciugni* sau *ciungbi*, în alte versiuni – *n. A.O.*], care trăiesc ca niște călugări și-și slujesc idolii. Trăiesc până la adânci bătrâneți și ajung la 150 și 200 de ani. Mănâncă foarte puțin, dar hrană bună [...], beau și o băutură ciudată făcută din argint viu amestecat cu pucioasă; spun că aceasta le prelungește viața [...]. Oamenii din secta aceasta duc cea mai aspră viață din lume. Merg goi pușcă și se închină bouului. [...] Umblăm goi – spun ei – pentru că nu vrem să ne însușim nimic de pe lumea aceasta și pentru că am venit goi pe lume.

„Sunt mai ciudați decât *patarinii*”, conchide Marco Polo (22) referindu-se la ereticii gnostici dualiști (*patarini*) din nordul Italiei, contemporani cu el.

Ținând cont de toate elementele furnizate de romanul *Alexandria* și de istoricii antici, cred că este posibil și foarte probabil ca Alexandru Macedon să se fi întâlnit pe valea Indusului cu asceții jainiști din secta *Digambara*, ceea ce în traducere literară înseamnă „înveșmântați în văzduh”, adică goi (spre deosebire de secta jainiștilor *Swetambara* = „înveșmântați în alb”) (23).

Strabon a încercat să facă unele deosebiri între diversele secte indiene: unii, *gymnosofiști*, care „trăiau, după cum le spune și numele, goi, mai mult sub cerul liber”, iar alții, îmbrăcați în „haine albe”, făcute „dintr-o țesătură